

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV VÄST RAPPORT 2003:18
ARKEOLOGISK UTREDNING

Nordlänken – planerad transportväg genom torpmiljö

Västergötland, Ale Skövde socken, Prässebo 1:13

Pär Connelid & Betty-Ann Munkenberg

UV VÄST RAPPORT 2003:18
ARKEOLOGISK UTREDNING

Nordlänken – planerad transportväg genom torpmiljö

Västergötland, Ale Skövde socken, Prässebo 1:13

Pär Connelid & Betty-Ann Munkenberg

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Väst

Box 10 259, 434 23 Kungsbacka

Besöksadress: Nygatan 11

Växel: 0300-33 900

Fax: 0300-33 901

e-post: uwvaest@raa.se

e-post: fornamn.efternamn@raa.se

<http://www.raa.se/uv>

Bildredigering Anders Andersson

Layout Lena Troedson

Omslagsbilder Dagens bruksväg slingrar sig genom granskogen, över
porlande bäckar, förbi ruinerna efter torpen och fram till järnvägsspåret
som snart kommer att byggas ut till dubbelspår. Foto: Betty-Ann Munkenberg.

Tryck/Utskrift Elanders Digitaltryck, Göteborg, 2003

Kartor ur allmänt kartmaterial,

© Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L1999/3.

© 2003 Riksantikvarieämbetet

UV Väst Rapport 2003:18

ISSN 1404-2029

Innehåll

Inledning 7

Målsättning 7

Topografi 7

Historisk-geografisk besiktning 7

Det äldre kartmaterialet 8

De fossila lämningarna längs vägsträckningen 9

Den arkeologiska utredningen 12

Metod och resultat 12

Sammanfattande synpunkter och

förslag till åtgärd 15

Administrativa uppgifter 15

Figurförteckning 16

Fig. 1. Utsnitt ur GSD-Sverigekartan med platsen för undersökningen markerad.

Under två dagar i maj 2003 genomfördes en kulturhistorisk och arkeologisk utredning längs en befintlig bruksväg mellan väg 996 och järnvägsspåret på fastighet Prässebo 1:13 i Ale Skövde socken. Inom området låg lämningarna efter två torplämningar, varav en har nr 141 i fornminnesregistret. Förutom en halv väg som har anor längre tillbaka än bebyggelseenheterna påträffades inga äldre lämningar. Den historiska miljön dokumenterades och konstaterades ha tillkommit under mitten av 1800-talet.

Inledning

Inför utbyggnaden av Nordlänken, delen Trollhättan–Alvhem planerar Banverket att bygga en transportväg mellan landsväg 996 och järnvägen på Prässebo 1:13 i Ale Skövde socken. Riksantikvarieämbetet UV Väst och Kula HB har under två dagar i maj 2003 genomfört en arkeologisk utredning och en kulturgeografisk besiktning i området. Arbetet bekostades av Banverket.

Tidigare arkeologiska utredningar och förundersökningar i samband med Nordlänken finns redovisade i UV Västs rapporter nr 1996:6, 1998:9, 2002:2. Dessutom har tre särskilda undersökningar dokumenterats i digital form som finns tillgängliga på Riksantikvarieämbetets hemsida som Daff 2001:1, 2001:2 och 2001:3.

Den planerade transportvägen följer i stort en befintlig bruksväg från landsväg 996 till järnvägen. Cirka 100 meter från spåret är transportvägen föreslagen att vika av norrut över södra delen av Flunbo mosse. Området karaktäriseras av en 1800-tals torpmiljö med stengärdesgårdar och åkermark. En av torpruinerna är kryssmarkerade på fornminneskartan (RAÄ141, Ale Skövde socken). Enligt markägaren ligger två av de drygt 20 torp som har funnits på Prässebo inom utredningsområdet.

Målsättning

Avsikten med den arkeologiska utredningen var att fastställa eventuell förekomst av tidigare okända fornlämningar inom området. Den kulturgeografiska besiktningen och genomgången av det äldre kartmaterialet syftade till att härleda torpmiljöns omfattning och ålder.

Topografi

Den planerade transportvägen följer till största delen en befintlig skogsväg, utom i nordväst där den viker av norrut. Vägen löper genom skogsmark som i huvudsak utgörs av olikåldriga bestånd med gran. Områdets naturgeografi är varierad och består omväxlande av bergiga partier, väl-dränerad mark och våtmarker. Flera av de fuktiga avsnitten har, som kommer att framgå nedan, dikats ut under 1800- och 1900-talet och fungerat som åkermark. Terrängen sluttar generellt mot väster, ned mot en tidigare mosse närmare järnvägen. I norr sluttar det söderut. Flera mindre bäckar löper genom området.

Historisk-geografisk besiktning

Den historisk-geografiska insatsen omfattade fältbesiktning längs den föreslagna vägsträckningen, översiktlig kontroll av lantmäterimaterialet samt konsultation med berörd markägare.

Det äldre kartmaterialet

Tre äldre kartor över det aktuella området föreligger: en geometrisk avmätning över "Kattunga skogelag" från 1713, laga skifteskartan över Prässebo samt den äldsta ekonomiska kartan (den s.k. "häradskartan") från 1890-talet. På den äldsta kartan uppträder området på ren utmark och saknar bebyggelse, åker eller annan intensiv markanvändning.

På 1830 års karta (fig. 2) redovisas det som betesmark – kallad "Södra" respektive "Norra Kohagen". Det torde här alltså röra sig om relativt sent tillkomna beteshagar, d.v.s. intagor på utmarken. Utöver ett antal hägnader redovisas inget annat än fördelningen mellan "odlingsmark", (det som lantmätaren betraktar som uppodlingsbar jord) och berg. Någon åkermark eller bebyggelse finns inte heller vid denna tidpunkt. En del av den fuktiga

Fig. 2. 1830 års karta. Bruksvägen har i stort sett samma dragning som idag.

Fig. 3. Utdrag ur den äldre ekonomiska kartan 1890–1897 (häradskartan), blad 63, och Ekonomiska kartan, blad 7B 9i, som överlägg. Observera den ändrade sträckningen för väg 996 och för bruksvägen, där den rakare sträckningen är den äldre. Godkänd från sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2003-08-01. Dnr 601-2003/1513.

odlingsmarken karaktäriseras med 1700–1800-talets lite ”mustiga” terminologi som ”rödfimma” eller ”jäsfimma”(!). *Fimma*, eller *femjord* som det ibland också kallades, avser (höghumifierad) torv eller allmänt fuktig jord.

Någon skog finns av allt att döma inte i beteshagarna under första hälften av 1800-talet. Däremot vidtar den s.k. Hemskogen på den egentliga utmarken ett par hundra meter norrut, på andra sidan Flunbo mosse. Som framgår av figur 2 har vägarna i området ungefär samma sträckning som idag.

Vid tiden för häradskartans utgivande på 1890-talet (fig. 3) har en inte obetydlig uppodling ägt rum, företrädesvis på fuktiga ytor väster om vägen. Bland annat har östra delen av den stora mossen i väster dikats ut och upparbetats till åkermark. Någon bebyggelse finns inte heller under denna period i området.

De fossila lämningarna längs vägsträckningen

De bevarade lämningarna i området är av tre slag:

- fossilt odlingslandskap
- torpbebyggelse
- äldre vägsträckningar

Formernas läge redovisas på figur 9. Endast läget för torpet Flunbos var tidigare noterat i fornminnesregistret.

Den fossila åkermarken utgörs nästan uteslutande av *teglöjda parceller* på fuktig mark. Endast omedelbart söder om Flunbos-bebyggelsen återfinns samma typ av ytor på mer väl-dränerad mark (orienterade norr–söder). I de flesta fallen rör det sig om tre till fem meter breda tegar som separeras av mer eller mindre tydliga slutfårar. Diken finns runt omkring ytorna i mellersta delen samt längst i söder. På ett par ställen finns även stenmurar i anslutning till åkermarken. Muren som begränsar åkermarken närmast landsvägen i söder utgör f.ö. fastighetsgräns mellan Prässebo och Prässebokärr.

Fig. 4. Enligt skylten framför ruinen bodde Anders Andersson, f. 1795, d. 1865, och Sara Jonasdotter, f. 1808, d. 1874, i torpet. Foto: Pär Connelid.

Fig. 5. Källaren med stenlagt golv och bevarad takhäll, användes enligt markägaren som dynamitförråd när järnvägen anlades på 1870-talet. Foto: Pär Connelid.

De flesta åkerytorna kan identifieras på häradskartan och torde mot bakgrund av att de uppträder på fuktig mark helt och hållet vara ett resultat av nyodlingsverksamhet under 1800-talets andra hälft. Även det äldre kartmaterialet stöder ett sådant antagande. Den fossila åkermarken är överlag välbevarad och bidrar särskilt i norra hälften av området till att skapa en variationsrik äldre odlingsmiljö.

Flunbos-bebyggelsen (kallad "Flumbos" på skylt) längst i norr utgörs av en tydlig grund till ett boningshus samt en kraftigt dimensionerad källare i sten. Mangårdsbyggnaden (fig. 4) mäter ca 5×10 meter och innehåller bl.a. stående rester av spismur och en 0,50–0,75 meter hög stenfot. Eventuellt har ytterligare en eller ett par byggnader legat omedelbart öster om huvudbyggnaden. Enligt uppgift på en i husgrunden stående skylt var torpet bebott ett stycke in på 1870-talet.

Själva "tomtområdet" är kringgärdad av en bitvis mycket välbevarad och fint lagd stenmur. Omedelbart öster om denna finns källaren (fig. 5), 5,50×6,00 meter stor. Enligt uppgift från markägaren är källarens kraftiga väggar (ca 1 meter) vanliga i trakten och den här aktuella anläggningen ska ha bland annat använts som förråd till sprängmedel i samband med byggandet av järnvägen.

Som redan nämnts, finns tegplöjda åkerytor omedelbart intill byggnaderna, och ett stycke söderut löper skogsvägen i samma sträckning som på de äldre kartorna. En stenmur löper parallellt längs vägens södra sida ett stycke mot väster. I samma läge finns f.ö. en hägnad på 1830 års karta (jfr fig. 2).

En 5,50×6,00 meter stor källargrund finns också nära vägen ett stycke söderut. Den är helt övertorvad och har enligt markägaren hört till en torp-

Fig. 6. Den äldre vägsträckningen finns bevarad i form av en hålväg, vars ålder är okänd. Foto: Pär Connelid.

bebyggelse med namnet "Brantas", vilken ska ha legat i närheten. Några synlig rester efter sådan kunde dock inte iakttas vid utredningstillfället.

Vid den forsande bäcken på södra delen av området ligger en stenansamling som enligt markägaren är lämningen efter en skvaltkvarn. Platsen var vid besiktningen svårtillgänglig på grund av tät vegetation, varför en noggrannare dokumentation ej kunde utföras.

Den befintliga skogsvägen återfinns, som tidigare nämnts, i ungefär samma sträckning på 1830 års karta. På ett par ställen har emellertid smärre justeringar skett och i nordost finns den gamla sträckningen kvar som en tydlig hålväg, 1,50–2,00 meter bred och ca 0,50 meter djup (fig. 6). Flyttningen av vägen har förmodligen ägt rum under 1900-talet eftersom hålvägen sammanfaller med dragningen på 1890-talskartan.

Längst i söder finns också en "hålväg" bevarad, tre till fyra meter bred. Det rör sig här om landsvägens sträckning, sådan den framträder i båda de äldre kartorna. Även här har alltså flyttningen till nuvarande läget skett under 1900-talet (jfr fig. 3).

Den arkeologiska utredningen

Inga kända förhistoriska lämningar finns bevarade inom själva utredningsområdet. De enda kända spåren efter tidigare verksamhet är den ovan beskrivna torpbebyggelsen. I närområdet finns ruiner efter ytterligare tre sentida bebyggelselämningar (RAÄ 134, 138 och 140). Därtill finns också uppgifter om ett par borttagna torplämningar. De förhistoriska lämningarna i närområdet tyder på senneolitiska aktiviteter, bl.a. finns en bevarad, och uppgift om en borttagen, hällkista (RAÄ 20 och 143) (fig. 7). Enligt markägaren har det påträffats en del flintartefakter på gården Prässebo, t.ex. visade han oss en avslagskrapa som frun hittat i potatislandet dagen innan. Bland övriga förhistoriska fynd kan nämnas en skålgropslokal och fyndplatser för bl.a. yxor (RAÄ 139, 31 och 135).

Metod och resultat

Området inventerades med geologspjut och spade. Rotvältor, bäckfåror, uppkörda bruksvägar och andra marksår genomsöktes. Sökschakt drogs på lämpliga lägen längs den planerade transportvägen (fig. 9).

Totalt grävdes drygt 90 meter fördelade på 13 schakt. Bredden varierade mellan en och två meter beroende på terrängen. Generellt var lagerföljden ca 0,1 meter vegetationsskikt (förna, humus) på stenig sandig silt. Jordmånen var delvis podsolerad. I schakten som drogs på den fossila åkermarken fanns under vegetationsskiktet ett svagt humöst lager, ca 0,1 meter tjockt, som tolkades som det äldre ploglagret.

Inga förhistoriska eller medeltida lämningar hittades. Schakt och valda strukturer mättes in med GPS och har sedan dokumenterats enligt Riksantikvarieämbetets standard i Intrasis (Intra-site information system) i projekt V2003:024.

Fig. 7. Utdrag ur GSD-Ekonomiska kartan, blad 7B 9i, med aktuella fornlämningsnummer markerade. Godkänd från sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2003-08-01. Dnr 601-2003/1513.

Fig. 8. För att skada miljön så lite som möjligt användes en liten grävmaskin med gummilarver vid schaktningen. Foto: Betty-Ann Munkenberg.

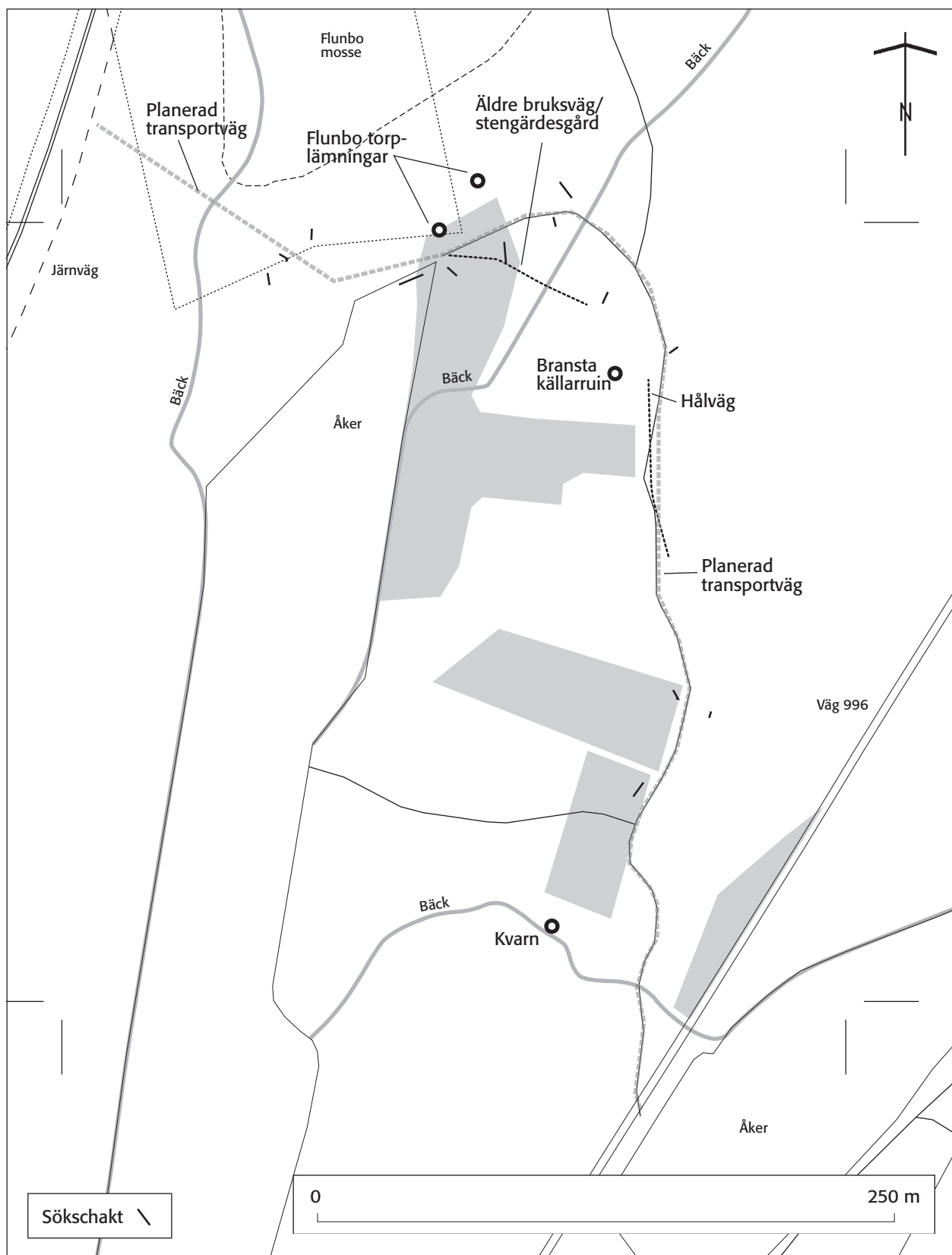

Fig. 9. Schaktplan med inmätta kulturhistoriska strukturer. Godkänd från sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 2003-08-01. Dnr 601-2003/1513.

Sammanfattande synpunkter och förslag till åtgärd

Den projekterade vägsträckningen löper genom ett område som i kulturhistoriskt avseende är relativt innehållsrikt. Lämningarna domineras av fossilt odlingslandskap i form av åkermark, diken och stenmurar. I norr finns tydliga huslämningar och ett par jordkällare, tillhöriga två torpbebyggelser. En del av den fossila åkermarken har rimligen brukats av dessa torp under en period mellan de båda tillfällen då kartor upprättades över området – 1830 och mitten av 1890-talet.

Den fossila åkermarken torde med hänsyn till karaktären och läget på fuktig mark vara tillkommen från 1800-talets mitt och framåt. Tegplöjda parceller av det här slaget hör definitionsmässigt samman med den agrara revolutionens huvudfas under 1800-talets andra hälft och början av 1900-talet. Eftersom äldre odlingsspår saknas runtomkring motiverar de här aktuella lämningarna i sig inga ytterligare antikvariska åtgärder i händelse av vägbyggnation. Däremot föranleder halvvägen i norr någon form av fördjupad antikvarisk kontroll. Den är i bruk redan 1830 och skulle således kunna vara betydligt äldre.

Även om flertalet former i området är av sent datum och därför inte kan betraktas som fornlämningar i strikt mening, kan den agrara miljön som helhet sägas ha ett ganska högt bevarandevärde. Med hänsyn till att vägsträckningen i sig är gammal och att en utbyggnad radikalt skulle förändra utseende i de mest sammansatta delarna kring torpbebyggelsen i norr, bör en alternativ sträckning av vägen övervägas. Det lokala intresset och medvetenheten kring forn- och kulturlämningar är av allt att döma förhållandevis stor, vilket också bör vägas in i den slutliga bedömningen av områdets antikvariska status.

Administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 431-79137-2002.

Länsstyrelsens dnr: 421-870-2003.

Projektnummer: 1310232.

Intrasisprojekt: V2003:024.

Undersökningstid: 8–9 maj 2003.

Projektgrupp: Betty-Ann Munkenberg.

Underkonsulter: Pär Connelid, Kula HB.

Exploateringsyta: 50 000 m².

Undersökt yta: drygt 90 löpmeter.

Läge: Ekonomiska kartan, blad 7B 9i, edition 2, maj 1984,
x 6648660y 1293381.

Koordinatsystem: RT90 7,5 g V.

Koordinater för undersökningsytans sydvästra hörn:
x 6648660,4y 1293381,38.

Höjdsystem: RH 70.

Digital dokumentation: förvaras på UV Väst.

Figurförteckning

<i>Fig. 1. Utdrag ur GSD-Sverigekartan, med platsen för undersökningen markerad.</i>	<i>6</i>
<i>Fig. 2. 1830 års karta. Bruksvägen har i stort sett samma dragning som idag.</i>	<i>8</i>
<i>Fig. 3. Utdrag ur den äldre ekonomiska kartan 1890–1897 (häradskartan), blad 63, och Ekonomiska kartan, blad 7B 9i, som överlägg. Observera den ändrade sträckningen för väg 996 och för bruksvägen, där den rakare sträckningen är den äldre.</i>	<i>9</i>
<i>Fig. 4. Enligt skylten framför ruinen bodde Anders Andersson, f. 1795, d. 1865, och Sara Jonasdatter, f. 1808, d. 1874, i torpet. Foto: Pär Connelid.</i>	<i>10</i>
<i>Fig. 5. Källaren med stenlagt golv och bevarad takhäll, användes enligt markägaren som dynamitförråd när järnvägen anlades på 1870-talet. Foto: Pär Connelid.</i>	<i>10</i>
<i>Fig. 6. Den äldre vägsträckningen finns bevarad i form av en hålväg, vars ålder är okänd. Foto: Pär Connelid.</i>	<i>11</i>
<i>Fig. 7. Utdrag ur GSD-Ekonomiska kartan, blad 7B 9i, med aktuella fornlämningsnummer markerade.</i>	<i>13</i>
<i>Fig. 8. För att skada miljön så lite som möjligt användes en liten grävmaskin med gummilarver vid schaktningen. Foto: Betty-Ann Munkenberg.</i>	<i>13</i>
<i>Fig. 9. Schaktplan med inmätta kulturhistoriska strukturer.</i>	<i>14</i>

Under två dagar i maj 2003 genomfördes en kulturhistorisk och arkeologisk utredning längs en befintlig bruksväg mellan väg 996 och järnvägsspåret på fastighet Prässebo 1:13 i Ale Skövde socken. Inom området låg lämningarna efter två torplämningar, varav en har nr 141 i fornminnesregistret. Förutom en hålväg som har anor längre tillbaka än bebyggelseenheterna påträffades inga äldre lämningar. Den historiska miljön dokumenterades och konstaterades ha tillkommit under mitten av 1800-talet.

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

ISSN 1404-2029